

# EERSTE WANDELING,

LANGS DEN UTRECHTSCHEN WEG, VAN

ARNHEM TOT WAGENINGEN,

**E**ene keten van heuvels, ongelijk van hoogte, voor een gedeelte naar den rivierkant tamelijk steil afloopende, strekt zich van Arnhem, langs den Rijn, tot in de Provincie Utrecht uit en vormt den zuidelijken grens der Veluwsche hoogten. Over dezelve loopt hier de groote weg van Arnhem naar Utrecht, welken wij, naar het ons voorgestelde ontwerp, tot Wageningen, op drie uren afstands van de eerstgenoemde stad gelegen, moeten volgen. Reeds deze strekking van den Utrechtschen weg doet ons op denzelfden treffende natuurtooneelen verwachten: heerlijke uitzigten op den voorbijstroomenden Rijn, van den top der steile hoogten; in de laagte, het bevallig aanzien der vruchtbare goudgele akkers: zonder het stoute en verhevene, zonder de ontzetting en huivering verwekkende trotschheid, der bergachtige streken van Zwitserland en Italië; al het zachte en aanminnige van het lagchend gelaat der ongelijke gronden: — en inderdaad, wij verwachten niet te veel.

Aan het einde der wandeling onder langs en boven over den berg, die zich even buiten de stad verheft, ziet men het huis van **HULKESTEIN** met zijnen ronden hoektoren, zijne witte gevels gedeeltelijk achter het hooge lommer van statige eiken verbergende.

Deze plaats was weleer een eigendom van Hertog **KAREL**

VAN EGMOND, die haar den naam gaf van *Hulkestein*, naar een niet onaanzienlijk vaartuig, eene zoogenoemde *hulk*, hetwelk hem toebehoorde en in den jare 1537, vóór deze plaats in den Rijn voor anker liggende, moest afgebroken worden (1). Aanvankelijk bestond Hulkestein slechts uit een spijker, een steenen huis of woning, en eenen bouwhof; maar de Hertog vergrootte de plaats aanmerkelijk, door den aankoop van onderscheidene landerijen en van den bouwhof Lopenerberg, die aan dat spijker grensde en zich naar de zijde van de Klingelbeek langs den Rijn uitstreckte. Eenige bevelschriften des Hertogs, uit Hulkestein gedagteekend, bewijzen genoegzaam, dat hij er van tijd tot tijd zijn verblijf hield. Hij deed deze plaats ook versterken en omringde haar daartoe onder anderen met diepe grachten (2). Zij had dit gemeen met eene andere plaats, insgelijks *Hulkestein*, ook wel *Altena* genoemd, welke bij Nijkerk, niet ver van de Zuiderzee, gelegen was en door Hertog KAREL mede tot een blokhuis werd gemaakt (3). — Op dat Hulkestein, waarvan wij spreken, stichtte de Hertog naderhand een Kollegie van Kanoniken, hetwelk aan het Kapittel van St. Walburg te Arnhem onderhoorig was, en deed tot derzelve woningen en sierlijke kerk meerdere kosten aanwenden, dan hij, bij al de kostbare werken, die hij verder hier en elders deed aanleggen, bij zijne prachtige hofhouding, bij zijne verslindende oorlogen, in staat was, goed te maken. Geen wonder, dat, reeds bij zijn leven, deze geestelijke stichting, als uit het eigendom

(1) *G. van Hasselt, Geldersch Maandwerk*, deel I. bl. 185, 186.

(2) *G. van Hasselt, Arnheemsche Oudheden*, deel III. bl. 211 en volgg.

(3) Zie *Tegenwoordige staat van Gelderland*, bl. 491.

van anderen daargesteld, met minachting werd beschouwd; geen wonder ook, dat, toen, na zijnen dood, de Kanoniken, met toestemming van die St. Walburg te Arnhem, de plaats verlaten hadden, misschien wel door de onstui-  
 migheid van des Hertogs schuldeischers daartoe gedrongen, deze, naar de ruwe en onregelmatige regspleging van die dagen, op zijne andere buiten de stad gelegene goederen, maar vooral op de nieuw gebouwde woningen en kerk der Kanoniken aanvielen, en zich zelve uit de afbraak daarvan zoo veel mogelijk zochten schadeloos te stellen. Op zulk eene wijze vond bij voorbeeld zekere **KELREWAETER** zijne betaling voor eenen, waarschijnlijk op de Klingelbeek, gebouwden buskruidmolen. Hetgeen nog overig gebleven was, werd, in den jare 1545, door de Koningin **MARIA**, die toen deze landen in naam van haren broeder **KAREL V.** bestuurde, aan het klooster Bethanië, buiten de Velperpoort gelegen, tot vergrooting van deszelfs kerk geschonken (4). — De plaats zelve werd, dadelijk na den dood des Hertogs, bij gedeelten verkocht, en het voornaamste gedeelte, met het huis, kwam later in handen van **FILIPS VAN LALAING**, Grave van Hoogstraten, Stadhouder van Gelderland voor Keizer **KAREL V.**, door wien hij er, in den jare 1555, mede beleend werd. Naderhand behoorde Hulkestein aan **WILLEM GRAVE TOT DEN BERG**, Vrijheer van Boxmeer en Bijland, wiens zoon, in dienst des Konings van Spanje zijnde, het in 1595, door zijne moeder **MARIA VAN NASSAU**, ter voldoening zijner Arnhemsche schuldeischers, aan zekeren **JOHAN MAILFER** deed verkoopen. Vier jaren daarna kwam het door koop in het oud aanzienlijk

(4) Uit medegedeelde berigten. Zie ook *G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden*, deel III, bl. 219, en *Kronijk van Arnhem*, bl. 100.

geslacht van VAN DEN SANDE, totdat het in 1666, bij magescheid tusschen de erfgenamen van KAREL VAN DEN SANDE, werd toegedeeld aan deszelfs zusters zoon, Dr. JOHAN BRANTSSEN, in wiens geslacht dit landgoed zich bevonden heeft tot op het jaar 1827, toen de heer F. D. CAU er door aankoop eigenaar van werd (5).

Het huis van Hulkestein, met de uitgestrekte tuinen en lommerrijke wandelpaden onder hoog geboomte, ligt ter linkerzijde van den weg. Een ander gedeelte van deze plaats strekt zich aan de overzijde van den weg verder naar de hoogte uit en levert eene verrukkelijke wandeling op. Men sla den weg in, die tegen over het huis van Hulkestein regsaf leidt, en volge het wandelpad langs de door fijne dennen of ranke populieren kenbare hoogten, tot in een digter bij de stad gelegen eiken boschje, om, uit hetzelfde tredende, op de reeds vermelde wandeling *boven over* den berg terug te komen; of men make van hier een begin, om langs het wandelpad tegen over het huis weder te keeren: in beide gevallen zullen, bij iederen voetstap, de treffendste uitzigten elkander afwisselen, en den wandelaar opgetogen houden over de eenvoudige pracht, hier door de natuur ten toon gespreid.

Even voorbij het huis van Hulkestein leidt ter linkerzijde een bijweg naar het dorp Oosterbeek en naar de heerlijkheid Dorenweerd. Deze weg loopt eerst langs de buurschap **DE KLINGELBEEK**, die onder het voormalig schependom van Arnhem behoort, met het van ouds aanzienlijke landhuis van denzelfden naam; vervolgens loopt dezelve, aan beide zijden omgeven door aanmerkelijke stukken bouwland, eerst sinds weinige jaren aan de heide ontwoekerd, over

(5) Zie onder anderen *G. van Hasselt, Arnhemsche Oudheden*, deel III bl. 222, 223.



eenen berg, aan wiens voet zich de heerlijke uiterwaardsche wei- en hooilanden van Rosande, met eene oppervlakte van 180 morgen, langs den Rijn uitstrekken.

Dit ROSANDE was voormaals eene heerlijkheid, met eigen hoog en laag regtsgebied, doch van Dorenweerd leenroerig. De plaats zelve strekt zich, ook ter regter zijde van dezen bijweg, verder over de hoogte tot aan den Utrechtschen weg uit. Het huis, waarvan thans nagenoeg geene sporen meer overig zijn, stond op eene kleine verhevenheid, midden in het weiland, niet ver van de rivier. — In den aanvang der veertiende eeuw was Rosande nog in handen van het aloud geslacht van denzelfden naam, maar in 1382 schijnt dit geslacht niet meer bestaan te hebben, want in eene oorkonde van het genoemde jaar komt de naam van TENGNAGEL VAN ROSANDE voor. In het jaar 1505 werd deze heerlijkheid door FILIPS I, Koning van Kastilië, op den toenmaligen eigenaar, EVERT VAN WILP, in beslag genomen, en afgestaan aan Heer DIEDERIK VAN BRONKHORST EN BATENBURG, wiens geslacht toen de zijde van Oostenrijk hield. Echter was het niet lang daarna, dat Hertog KAREL VAN EGMOND den burg Rosande stormenderhand heroverde en verbrandde. Hij gaf de plaats, in het jaar 1519, aan zekeren FILIPS VAN DER RECK VAN SOMMEREN in vruchtgebruik, en in het jaar 1531 schonk hij dezelve aan BALTHAZAR, Heer van Ezens in Oostvriesland, die beiden tegen hunne vijanden zijne bescherming hadden ingeroepen. Tusschen beiden werd Rosande nog bezeten door JAKOB VAN APELTERN, Domdeken van Utrecht, aan wien Hertog KAREL deze plaats verkocht had, zich het vermogen voorbehoudende, om haar binnen een jaar na deszelfs dood weder in te lossen. De Domdeken had er een nieuw huis of slot doen bouwen, hetwelk echter reeds in 1538 afgebroken was, en, niet lang daarna, door

een nieuw vervangen werd (6), toen namelijk **FREDERIK SCHELLARD VAN OEBENDORP**, zich beklaagd hebbende, dat hem, als erfgenaam van het geslacht **VAN WILP**, de heerlijkheid **Rosande** wederregtelijk werd onthouden, bij vonnis van den Landdag, in 1539 te Arnhem gehouden, in derzelve bezit hersteld was. Niet lang hierna geraakte ook de heerlijkheid **Dorenweerd** in het geslacht van **SCHELLARD**, waardoor het gebeurd is, dat de Heeren van **Dorenweerd**, gedurende meer dan honderd jaren, tevens Heeren van **Rosande** waren. Nu bevindt zich deze plaats, sinds meer dan eene eeuw, in het geslacht van den Baron **VAN SPAEN VAN BILIOEN** (7). — De tegenwoordige eigenaresse, Gravin **Douairiere VAN RECHTEREN** Geboren **Baronesse VAN SPAEN** heeft, gedurende de laatste jaren, dat gedeelte, hetwelk tusschen den Utrechtschen en den Oosterbeekschen weg gelegen is, aanmerkelijk verbeterd. De uitgestrekte heidevelden zijn door eiken plantsoen en graanvelden vervangen, terwijl van het hoogste punt, digt aan den straatweg, waar nu een deftig gebouw is verrezen, breede wél aangelegde lanen in onderscheiden rigtingen uitgaande, de beide genoemde wegen verbinden.

Maar keeren wij naar den grooten weg, tot bij **Hulkestein**, terug, dan zien wij, dien nu verder opgaande, aldra aan de regterzijde, tegen de hoogte, het, hoewel niet uitgestrekte, echter, door zijne fraaije plantsoenen, door zijnen ruimen ongedwongen aanleg, uitmuntende landgoed **DEN BRINK**, thans toebehoorende aan den heer **Mr. DU QUESNE**

(6) Uit oorspronkelijke stukken, in het Provinciaal Archief van Gelderland voorhanden, en oude aantekeningen, mij door den Heer *G. van Hasselt* medegedeeld.

(7) *Van Spaen, Inlciding tot de Hist. van Gelderland*, deel IV, bl. 173--176. *Slichtenhorst, Tooncel*, bl. 112.

VAN BRUCHEM. Het prachtige gebouw, dat van verschillende zijden, over een, met verscheidenheid van plantsoen versierd, zacht afhellend terras, op den grooten weg, en verder, langs de glooijing der heuvelen, die den Rijn omzoomen, over de gansche Betuwe uitziet, levert, door zijne breede witte gevels, ook van verre, den wandelaar eenen trotschen aanblik op.

Iets verder, daar, waar een beekje van de hoogte vliet, om zich, na drie molens gedreven te hebben, in den Rijn te storten, ligt het landgoed MARIENDAAL. Voorheen bevond zich hier een klooster voor Reguliere Kanoniken, *Mariëndaal* of *Mariënborn* geheeten. Het dagteekende van den jare 1392, en werd gesticht door WIJNAND VAN ARNHEM en ARNOLD GRUITHUIZEN, beiden mannen van edel geslacht en bij den toenmaligen Hertog WILLEM VAN GULIK in hoog aanzien. Het werd ingerigt op den voet en naar de instelling van het beroemde klooster Windesheim bij Zwolle, en verkreeg deswege den eernaam van *oudste dochter van Windesheim*. Of deze spruit méér gedeeld hebbe in den roem, welken de moeder zich door de werkzaamheid der kloosterbroederen in het afschrijven van den Bijbel en van andere boeken verwierf, dan wel in den blaam, welken zij door overdaad en ongebonden zeden op zich laadde (8), is niet bekend geworden. — Nadat, ten gevolge der Godsdienst-hervorming, de kloosterlingen zich ook van hier hadden moeten verwijderen, werden de oude gebouwen afgebroken en grootendeels tot herstelling der poorten en muren van Arnhem gebezigd (9), terwijl de grond, die, met de overige aanzienlijke kloostergoederen, door de Staten

(8) Zie *Delprat*, *over de Broederschap van G. Grootte*, bl. 166 en volg.

(9) *Kronijk van Arnhem*, bl. 233.

des Veluwschen kwartiers in beslag genomen werd, in lateren tijd, door koop in handen van bijzondere personen overging.

De laatst voorgaande bezitter, de heer J. N. VAN ECK, heeft den aanleg dezer plaats niet weinig doen verbeteren en het heerenhuis, dat, gesticht op de grondslagen des voormaligen kloosters, van hetzelfde op den huidigen dag nog eenige overblijfsels vertoont, doen vergrooten. — Beurtelings voeren zware lanen en bevallige slingerpaden de beek opwaarts, naar de plaats, waar deze onder hoog geboomte ontspringt, en waar haar kronkelende loop, soms door aanzienlijke hoogten ingesloten, eene treffende werking doet. Maar beklimt men dan de bergen, die op den linker oever verrijzen, onder de schaduw van eiken en dennen, maar vooral van het zachte groen der beuken boomen, dan geniet men de heerlijkste afwisseling van vergezigten, welke zich denken laat: hier ziet men door eene lange laan op de Betuwsche velden, als in eene diepte, neêr; dáár volgt het oog den kronkelenden Rijn, verscheiden uren ver, en ontdekt somtijds zelfs de Waal, daar zij Nijmegens vesten bespoelt: hier aanschouwt men eene reeks van hoogten, nog niet aan de heide ontwonnen, maar door talrijke kudden van schapen verlevendigd; dáár het vrolijke groen van jeugdige beplantingen, of heuvels met goudgeel graan bedekt.

Van Mariëndaal den grooten weg vervolgende, onder het genot der heerlijkste uitzigten aan de zuidzijde van denzelfden, bevindt men zich, op een uur afstands van Arnhem, op de hoogte van het dorp OOSTERBEEK, welks kerk, aan het einde eener vallei, die zich van hier tot aan den Rijn uitstrekt, even achter den berg en het groen te voorschijn komende, eene waarlijk schilderachtige ligging vertoont.

Maar nog belangrijker doet deze weg zich voor, wanneer men bedenkt, dat hier nog in 't laatst der voorgaande eeuw niet meer dan twee morgen bebouwden grond, met twee of drie leemen hutjes, gevonden werden, zoodat men aan beide zijden nauwelijks iets anders dan barre heide ontwaarde; en daarbij acht geeft, hoe daar thans, zoo ver de heuvelachtige ligging het uitzigt toelaat, eene bestendige afwisseling is van landbouwers woningen, omringd van meer en min uitgestrekte akkers, van kleine boomgaarden en bevallig aangelegde tuinen. Vooral sedert het jaar 1809 is deze aanbouw en ontginning sterk toegenomen, die wellicht te meer opmerking verdient, daar het veelal geene groote landeigenaars, maar daglooners zijn, welke hier dit werk ondernemen, en, terwijl zij soms gebrek hebben aan anderen arbeid, deze heide, die zij voor eene geringe erfpacht in bezit krijgen, alzoo allengs tot bouwland maken.

Eenige melding van het dorp Oosterbeek wordt reeds gemaakt in eenen giftbrief van het jaar 834, hetzij dan onder den naam van *Osterbac* of *Hosterbac*, of wel, gelijk sommigen willen, onder dien van *Heysterbach* (10). Twee eeuwen later, namelijk in den jare 1017, heeft het eenige vermaardheid gekregen als de geboorteplaats van Keizer HENRIK III, een der grootste vorsten, die ooit den Duitschen Rijkstroom beklom: zijn vader, Keizer KOENRAAD, welke zich veelal te Aken of te Keulen bevond, begaf zich in dat jaar naar Utrecht, om de twisten, welke aldaar, als naar gewoonte, ter oorzake van de vervulling der openstaande bisschoppelijke waardigheid, verrezen waren, te beslissen, en werd op deze reis door zijne zwangere

(10) Zie *Bondam*, t. a. p. afd. I. bl. 16 en aldaar de noten a en h.

gemalin vergezeld; deze, den tijd harer bevalling ziende naderen, toen zij door Oosterbeek trokken, was genoodzaakt, aldaar achter te blijven ten huize van zekeren Priester BERNULPHUS, die, toen de Keizerin kort daarop van eenen zoon bevallen was, zich naar Utrecht spoedde, om den Keizer deze heugelijke tijding over te brengen, en door denzelfden, in het volle gevoel van blijdschap en erkentelijkheid, dadelijk tot de bisschoppelijke waardigheid verheven werd, welke hij gedurende zeven en twintig jaren bekleedde (11).

Eenen weg, die langs de Klingelbeek en Rosande naar dit dorp voert, lieten wij reeds bij Hulkestein aan onze linkerhand liggen; de gewone weg echter is die, welke even voorbij het landgoed Mariëndaal derwaarts leidt. Naauwelijks heeft men zich hier eenige schreden van den straatweg verwijderd, of de ligging van Oosterbeek doet zich in al hare bekoorlijkheid voor. Fraai beplante hoogten vormen eene vallei, in welke een beekje ontspringt, dat zich, na eenige kleine watervallen gevormd en den kerkhofmuur bespoeld te hebben, in den Rijn uitstort. De kerk met haren spitsen toren verrijst aan den voet van eenen met eiken plantsoen digt bewassen heuvel, die zich tot aan de rivier uitstrekt, en de woningen der landlieden liggen hier en daar midden in het vruchtbare bouw-

(11) Deze geschiedenis der verheffing van BERNULPHUS wordt onder anderen bewaard, door zijn in monniken-latijn vervat grafschrift, op eenen pilaar in de door hem gestichte St. Pieterskerk te vinden, waar ook zijn graf door veel teekenen en wonderen berucht is geworden. Zie *Batavia Sacra* I, en het grafschrift zelf bij *Matthaeus ad Anonym. de rebus Ultraject.* p. 189. Zie ook *Matthaei analecta*, tom. V. p. 324, en *Pontanus l. l. lib. V.* p. 79.



land, dat de glooijing der bergen en de vallei bedekt, onregelmatig verspreid. Op de hoogten, die, achter het dorp, de vallei aan de noord-westzijde bepalen, ligt het landgoed de Hemelsche Berg, waarvan het huis met zijnen breeden voorgevel zich van verre in den omtrek vertoont; een ander landgoed, de Westerbouwing geheeten, strekt zich over eenen heuvel meer langs den rivierkant uit, terwijl in de vallei, welke deze beide landgoederen van elkander scheidt, en op de zich daar achter verheffende hoogten, de Oorsprong ligt, eene plaats, die van de veelvuldige rijke waterbronnen, welke er gevonden worden, haren naam ontleent. — Wij zullen ieder van deze drie plaatsen afzonderlijk nader beschouwen.

Omstreeks den jare 1724 werd de HEMELSCHE BERG het eerst tot eene buitenplaats aangelegd, doch, gelijk zich denken laat, in den gedwongen, weinig bevalligen smaak van dien tijd: voor eenige jaren werd niet alleen het huis nieuw opgebouwd, maar ook de oude aanleg aanmerkelijk verbeterd. Dit laatste heeft vooral plaats gehad, sedert dit landgoed zich bevindt in handen van den heer Mr. ROBIDÉ VAN DER AA, die de statige regte lanen door bevallige kronkelpaden heeft doen afwisselen en eene te voren woest en ongebruikt liggende moerassige plek in eene fraaije waterpartij herschapen. — In de eerste plaats moet hier des wandelaars aandacht trekken eene aanzienlijke van verre in het oog vallende hoogte, aan die zijde, waar dit landgoed door de heide wordt bepaald: zij wordt in het gemeen *de Preekstoel* genoemd. Met welgevallen weidt hier het oog over de golvende akkers, die den zacht afhellenden grond bedekken, op de hier en daar in de laagte verstrooide huizen van het dorp, achter hetwelk de Rijn, met eene groote kromte, heenslingert; aan de linkerhand wordt het gezigt door de keten van heuvels bepaald, die zich naar

de stad uitstrekken; terwijl zich aan de regterzijde, achter het door fraai plantsoen omgeven huis van deze lustplaats, de Dorenweerdsche bergen verheffen. Op deze bekoorlijke plaats staat een rustiek gebouw, dat voor den wandelaar op zijn verzoek geopend wordt. Gaarne zal hij zijnen naam opteekenen in een daár nedergelegd Album, en ongetwijfeld deelen in de verrukking van den dichter, die, zijnen Lentegroet aan den Hemelschen Berg brengende, zijn gevoel in deze woorden uitstortte (12).

Hoe spreidt de Lente hier haar schoon  
 Weër met verjongde kracht ten toon,  
 En spelt den landman rijken zegen!  
 't Is of natuur, in bruidsgewaad,  
 Met vreugdelachjes op 't gelaat,  
 Het lijdend menschdom wil verplegen.

Ginds vloeit langs 't landlijk Oosterbeek  
 De grijze Rijn, en kust de streek  
 Die hem besluit in vruchtbre zoomen.  
 Wie, wie erkent in hem den vloed,  
 Die, als hij 's winters bruisend woedt,  
 Door dam noch dijk zich laat betoemen?

Daar voor ons, aan dien waterval,  
 Ligt het bekoorlijk Hemel-dal,  
 En heft van uit het stadsgewemel,  
 Het heiligdom, in vroeger tijd  
 Eusebius ter eer gewijd,  
 In Arnhems wal, zijn spits ten hemel.

(12) Fragment van een dichtstuk van den heer Mr. ROBIDÉ VAN DER AA, in den *Nederl. Muzen-Almanak* voor 1832, bl. 68.

Ik staar mij blind in 't wijd verschiet,  
 Als 't oog de Kleefsche bergen ziet,  
 Vier kruinen tot de wolken stijgen;  
 Of in de vruchtbre Betuw weidt,  
 Waar 't vee een grasrijke akker beidt  
 En bloesem prijkt aan vruchtbre twijgen.

Der nachtegalen zangrig koor  
 Verruimt mijn borst, verrukt mijn oor.  
 Hoe statig gloort aan 's hemels bogen  
 De zilvren maan, wier zachte toon  
 Door 't aan haar schijnsel eigen schoon  
 Mij 't volle hart houdt opgetogen!

Wie 't eerst u *hemelsch* heeft genoemd,  
 o Berg! heeft niet te hoog geroemd  
 Het schoon, u door natuur geschonken.  
 Als Lente ons door haar daarzijn streeft,  
 En de aard zoo moederlijk bedeeft,  
 Doet ze in haar feestgewaad u pronken.

Van hier dale men door eene breede laan den berg af, tot aan den vijver, die, door zwaar geboomte ingesloten, deszelfs voet bespoelt. En wandelt men nu dezen vijver langs, dan komt men, aan de overzijde, in eene met de vorige in gelijke rigting loopende beukenlaan, die, aangelegd zijnde in 1747, op denzelfden tijd toen de vesting Bergen-op-Zoom door de Franschen verrast werd, aan deze omstandigheid den naam van *Bergen-op-Zoomsche allée* te danken heeft. Hare heuvelachtige ligging veroorzaakt, dat drie gezelschappen zich hier in elkanders nabijheid kunnen ophouden, zonder door elkander bemerkt te worden. — Deze laan volgende, vindt men, op den top eener aanzienlijke hoogte, eenen smaakvol van steen opge-

trokken koepel, uit welken men, langs onderscheidene in verschillende rigtingen naar beneden loopende lanen, met welgevallen het oog laat weiden, om het telkens een nieuw en verschillend, maar altijd aangenaam rustpunt te verschaffen. Van hier begeve men zich, hetzij door eene breede beukenlaan en een slingerboschje, met bloeiende heesters beplant, of door eene laan van *larix*- en andere fijne dennen boomen, naar het bevallig gelegene huis, waar op nieuw een heerlijk verschiet den wandelaar verbeidt, en dale, voorbij hetzelve, onder bestendige afwisseling der bekoorlijkste uitzigten, den berg af, tot de reeds vermelde nieuwe waterpartij, langs welke een kronkelpad, door keurige bloemperken omzoomd, over den *Luciënheuvel* en voorbij het om zijne bekoorlijke ligging te regt genoemde huis 't *Hemeldal* (13), terug voert naar den gemeenen weg, die, na door het dorp geloopt te hebben, verder langs deze en de andere reeds genoemde plaatsen, naar de heerlijkheid Dorenweerd leidt.

Slechts weinige schreden verder bevindt zich, ter rechterzijde, de ingang tot de buitenplaats den OORSPRONG. — Eenige sporen van het aanwezig zijn dezer plaats ontmoet men reeds in de vijftiende eeuw; zij werd later, en vooral in de tweede helft der zeventiende eeuw, door den toenmaligen eigenaar, Dr. GYSB. COETS, aanmerkelijk vergroot. Het niet ver van den weg gelegen huis werd in den jare 1811 gebouwd en tot eene fabriek van suiker uit mangelwortelen ingerigt. Toen echter, twee jaren daarna, de Fransche overheersching een einde nam, en de koop-

(13) In dit huis is thans een Opvoedings-instituut voor jongelingen gevestigd, onder het bestuur van den heer H. ROODHUIJZEN. Een diergelijk Instituut, onder bestuur van den heer J. A. BARNOUW JR., bevindt zich niet ver van daar, in het dorp zelf.

handel, van knellende boeijen ontslagen, ons de overzeesche producten weder vrijelijk mogt toevoeren, was tevens het oogmerk van de oprigting dezer fabriek te niet. Sedert werd, in den jare 1814, de heer J. BACKER door aankoop eigenaar van dit landgoed. Deze vestigde er eene fabriek van siroop uit mangelwortelen, welke tot heden toe jaarlijks eenige millioenen ponden van dat gewas verwerkt, en vooral in het, voor den daglooner anders zoo kommervolle, wintergetijde, aan vele handen van allen ouderdom en geslacht overvloedig werk verschaft. Het fabriekgebouw, in 1833, door een' noodlottigen brand vernield zijnde, is fraaijer en doelmatiger herbouwd, en sedert ook tot het maken van siroop en meel uit aardappelen ingerigt geworden. In vereeniging met een' watermolen, wordt de stoomkracht aan deze uitkomsten dienstbaar gemaakt. De beek, door welke de molen gedreven wordt, ontspringt op dit landgoed zelf: zij stort zich slechts een weinig verder in den Rijn uit, en heeft in dien korten loop een verval van 86 voet, waardoor zij niet alleen in staat is, om zich over het 22 voet hooge molenrad te storten, maar ook nog bovendien verschillende watervallen te vormen.

Den loop der beek opwaarts volgende, ontmoet men, achter het fabriekgebouw, eenen fraaijen vijver, aan wiens overzijde, in de bekoorlijk gelegene tuinmanswoning, tot vermeerdering van het genot der wandelaars, hun door den eigenaar vergund wordt, zich van ververschingen te laten bedienen. Digt hierbij prijkt, op eene hoogte, het onlangs nieuw gebouwde heerenhuis, met zijnen smaakvollen voor-gevel, terwijl, aan de andere zijde, de beek, eenen zwaren breeden waterval vormende, zich over een half onder het vrolijke groen van breedgetakte beuken verholten grotwerk nederstort. Van hier loopt de weg door eene vallei, beschaduwd door zwaar geboomté, dat op eenen warmen

zomerdag het verkwikkendste lommer biedt. Door deze vallei kronkelt de beek : op sommige plaatsen vloeit zij met zacht geruisch langs steenen af, elders doet zij eene fontein springen, of stort zij zich, langs verschillende watervallen, uit den eenen vijver in den anderen. Zóó rijst de grond ongemerkt, naar mate men den voornamen oorsprong der beek nadert. Waar het wandelpad het hooggeboomte verlaat, dat de vijvers omringt, rust het oog tegen eenen ruw begroeiden heuvel, aan wiens voet zich verschillende rijke bronnen of sprengen bevinden, wier water hier te zamen vloeit, en, nu breeder dan smaller, de zich ter weërszijde verheffende hoogten bespoelt. Van het hoogste punt vooral heeft men een verrukkelijk uitzigt over de gansche vallei, door welke de beek heen kronkelt, en over het trotsche geboomte, dat, verder af, de vijvers bedekt. Van hier leidt de weg naar eene hooge vlakte, waar men, uit een slingerboschje van dennen en andere boomen, heerlijke uitzigten heeft, over het jonge plantsoen, op de helling der bergen, op den Oorsprong in de laagte en op de zich daar achter verheffende hoogten van den Hemelschen Berg, uitzigten, die bij iederen voetstap verscheidenheid opleveren en telkens nieuwe schoonheden doen ontdekken.

Van hier brengen ons weder slechts weinige schreden op de WESTERBOUWING, en wel aan den voet van den berg, wiens oppervlakte dit landgoed beslaat. Het wandelpad over hetzelfde loopt al hooger en hooger, en geeft, wanneer men zich dan van tijd tot tijd rugwaarts wendt, de allerbevalligste uitzigten, op het, over de tegenoverliggende heuvels, verspreide dorp en langs de geheele keten van hoogten tot Arnhem toe, waar achter zich, in het verschiet, de Eltensche gebergten vertoonen. Zoo komt men onverwachts bij een ruim salon, op den rand van



eene verbazende steilte, aan welker voet zich een weg naauw merkbaar langs den Rijn heenslingert, en van waar men, over de gansche Betuwe, met hare bouw- en weilanden, met hare tallooze torens, een trotsch, ontzagverwekkend uitzigt heeft.

De weg, op welken wij van deze hoogte nederzien, is weder de gewone weg, welke van Arnhem, over Oosterbeek, naar Dorenweerd loopt, en hier, onder langs den berg, naar die heerlijkheid leidt. Maar alvorens tot de beschouwing van deze over te gaan, moeten wij ons langs den Oorsprong weder naar den grooten Utrechtschen weg begeeven, op welken wij nu terugkomen aan de *koude herberg*, een bekwaam verblijf voor vreemdelingen, ruim een vierendeeluurs verder van Arnhem verwijderd, dan het punt, waar wij dien weg verlieten. En eer wij dan van hier verder op wandelen, behooren wij vooraf nog twee uitstapjes te doen, naar Dreijen en Wolfhees, beide plaatsen, welke ten noorden van den straatweg, tegen over Oosterbeek, gelegen zijn.

Het landgoed DREIJEN, welks aanwezen tot vroeger dan de veertiende eeuw opklimt, bestond, tot in den jare 1818, nagenoeg alleen in een weinig aanzienlijk gehucht, met eenige landerijen, midden in de barre heide. Het werd toen door aankoop een eigendom van Jonkheer VAN HAERSOLTE, die er eene groote uitgestrektheid gronds, te voren door heidevelden beslagen, tot bouwland deed aannemen, en, in jong plantsoen, door slingerpaden doorsneden, uitgebreide wandelwegen opende, waardoor deze plaats, binnen weinig jaren, in een bekoorlijk buitenverblijf is herschapen geworden.

Iets verder dan de koude herberg, ook aan de noordzijde van den weg, vertoonen zich de bosschen van WOLFHEES, welke het huis en het bouwland, dat tot die plaats behoort,

van deze zijde geheel voor het gezicht bedekken. Dit Wolfhees behoort tot de gemeente Oosterbeek: het wordt eigenlijk *laag Wolfhees* genoemd, in onderscheiding van het kleinere gehucht *hoog Wolfhees*, hetwelk in de heerlijkheid Dorenweerd gelegen is. Reeds vroeger dan de veertiende eeuw moet deze plaats bekend zijn geweest (14). Zij was, sinds verscheiden eeuwen, een eigendom van de Balie der Duitsche orde te Utrecht, die haar van den huize Montfoort te leen hield, en, misschien reeds voor lang, weder in erfpacht uitgedaan had, toen de eigenaar der heerlijkheid Dorenweerd haar in den jare 1726 aankocht. Sedert is Wolfhees, tegelijk met Dorenweerd, uit het geslacht van ALDENBURG in dat van BENTINK overgegaan en door de verschillende Heeren dier heerlijkheid in erfpacht bezeten (15). Het beslaat eene uitgestrektheid gronds van bijna 470 morgen, waaronder zich 380 morgen heideveld bevinden en een bosch van niet minder dan 70 morgen.

Aan het bezit van Wolfhees pleegde een zoogenoemd *Wildfarster-ambt* verbonden te zijn. Men weet, dat het grootste gedeelte der Veluwe oudtijds een eigendommelijk goed van den Hertog van Gelre was. Als grondeigenaar behoorde hem de jagt in de uitgestrekte bosschen, terwijl zijne eigenhoorigen zijne akkers bebouwden, en, hetgeen die meer opbragten, dan voor hunne behoeften werd vereischt, in zijne schuren voerden, of, later, van de hoorigheid gevrijd, die akkers tegen jaarlijkschen tijns bleven bezitten. De verschillende takken van het beheer der

(14) Immers, in eene *rekening van den jare 1333* wordt van de tienden der nieuw aangemaakte landen te Wolfhees gewag gemaakt.

(15) Volgens eene, onder mij berustende, kopij van den reversaal-erfpachtbrief van 6 Julij 1739.

goederen, inkomsten en regten, tot zoodanige *villa*, of groot zamenhangend grondeigendom, behoorende, waren aan onderscheiden, deels vrije, deels eigenhoorige lieden toevertrouwd. Onder deze waren hier de Wildfursters, oorspronkelijk opzieners der bosschen en velden op de Veluwe. Zij waren twaalf in getal, en aan hunne bediening was een landgoed verbonden, met hetwelk die bediening vervreemdbaar was. Zij waren dus vrije lieden, aan geene lasten onderworpen, dan aan die, in welke ook door de edelen en de steden gedragen werd; maar daarentegen rustte op hen de bijzondere verpligting, om, op bevel van den Vorst of zijnen Jagermeester, zelfs met verlaten van ploeg en akker, kar en paard te doen volgen, ter vervoering van het vorstelijke jagtgereedschap en van het gevangen grove wild, ook moesten zij van de landbouwers in Veluwe en Veluwenzoom het *ruimgeld* invorderen, eene schatting, die door dezelve, op elken schrikkeldag, voor het gebruik der gemeene heidevelden, broeklanden en veenen betaald werd, en in welke ieder landman, in evenredigheid der meerdere of mindere uitgebreidheid van zijn bedrijf, dragen moest (16). Schoon nu, in lateren tijd, de Wildfurstster-ambten van zelve vervielen, zijn nogtans de bezitters der goederen, aan welke die bediening oudtijds verknocht was, en daaronder ook de bezitter van Wolfhees, tot op onze dagen toe, van het huisvesten van

(16) Het invorderen van dit ruimgeld is, dewijl men het verkeerdelijk onder de in 1794 afgeschafte leenregten bevattede, allengs in onbruik geraakt en onder het Fransche bestuur geheel afgeschaft, waardoor nu ook de voormalige *Wildfurstigheid* is vervallen. Zie *Van Spaen, Inl. tot de Historie van Gelderland*, deel IV. bl. 260-262; als mede *Matthaeus, de Nobilitate*, lib. IV. c. 22.

krijgsvolk, van het maken van wegen en van andere heerendiensten bevrijd, maar daarentegen tot het invorderen van het ruimgeld gehouden gebleven.

Van den Utrechtschen weg leidt een digt belommerd pad naar de plaats, waar het huis van Wolfhees, later tot eene landmanswoning ingerigt, tot op het jaar 1826, toen het, door een ongelukkig toeval, eene prooi der vlammen werd, in zijnen breedden voorgevel en hoog opgetrokken muren, zijne vorige bestemming tot eene aanzienlijke heerenhuizing niet onduidelijk vertoonde. Eene beek, die in het naburige bosch ontspringt, stroomt langs hetzelfde en stort zich, na in de heerlijkheid Dorenweerd één' koren- en vijf papiermolens rondgedreven te hebben, in den Rijn. Met welgevallen weidt hier het oog over de uitgestrekte graanvelden, die, midden in de heide aangelegd, met de dorre landstreek in het rond eene treffende tegenstelling vormen; maar wanneer men zich naar het bosch begeeft en daar den kronkelenden loop der beek opwaarts tot aan haren oorsprong volgt, die zich, hier als door aanmerkelijke hoogten eenen weg wringt, dáár, kalm en effen, digt bij de oppervlakte stroomt, ginds over de steenen op den ongelijken grond schuimende heen bruist, elders zich geheel onder het lage struikgewas verbergt, terwijl de grootste verscheidenheid van allerlei trotsch geboomte, en daaronder berken, welker hoogte en grootte van omtrek, in dit gewest, door geene andere worden overtroffen, het digtste lommer biedt; dan gevoelt men met verrukking het onovertreffbare van het schoon der ruwe natuur, dat zich hier, zoo geheel ongekuusteld, in de zachtste beelden vertoont.

Wat kan , bij zulk een scheppingspracht ,

In glans , in schoonheid , halen ?

Wiens dichtpenseel was ooit in staat ,

Zulk grootsch tooneel te malen ?

Wij staan verbaasd , verrukt , verblijd :

Waar dus natuur haar luister spreidt ,

Daar leert ze ons God aanbidden .

Hij , die zich in dit somber woud ,

Waar hem de digte blaân tot koele schaâuw verstrekken .

In aandacht bezig houdt ,

Voelt eerbied in de ziel verwekken .

Hij staart , geniet , en bij 't genot

Klimt 't danklied op tot God ! (17).

Het nog overgebleven gedeelte van eenen ten tijde van Koning WILLEM III. aangelegden jagtweg , die zich , langs de gehuchten Papendal en Delen , tot in het Loenensche bosch uitstreckte , loopt van Wolfhees , den grooten weg niet ver van hier doorsnijdende , bijna regtuit door het Dorenweerdse bosch , naar het kasteel van die heerlijkheid . Hetzelve ligt midden in vruchtbare weilanden , op eenen kleinen afstand van de rivier , en heeft door eenen dijk gemeenschap met den weg , die zich , gelijk wij reeds zagen , van Oosterbeek af , onder langs den berg heen slingert . Aan den voet dezer hoogte zijn hier eenige landwoningen gebouwd , die eene kleine buurschap vormen , waar ook een tamelijk wel ingerigt verblijf voor vreemdelingen gevonden wordt .

De oorsprong van DORENWEERD moet welligt in de vroegste eeuwen onzer jaartelling gezocht worden ; en in-

(17) Fragment uit een onuitgegeven dichtstukje van wijlen den heer J. C. Boot , Pred. te Arnhem .

derdaad, wanneer men aanneemt, dat deze naam oorspronkelijk van dezelfde beteekenis geweest zij, als *Dorestat* of *Duurstede*, en zoo veel als *plaats aan het water*, of *in eenen waterachtigen grond*, te kennen geve (18), dan ligt hierbij de vooronderstelling van eenen zeer hoogen ouderdom noodwendig ten grondslag. Het is echter eerst in de geschiedboeken der dertiende eeuw, dat ons eenige zekere berigten aangaande deze plaats medegedeeld worden. Zij noemen ons namelijk zekeren BERNARDUS VAN DORENWEERD, die door den Heer van Vianen vijandelijk aangevallen en geslagen werd, en zijnen burg door deszelfs krijgsvolk zag innemen en verbranden. Zij noemen ons HENRIK, den zoon van BERNARDUS, die met geen beter geluk krijg voerde tegen den Heer van Baar, daar deze den voorburg van Dorenweerd overweldigde en, na alles te vuur en te zwaard verwoest te hebben, met buit beladen terugkeerde. Zij vertoonen ons dus reeds den Dorenweerd als eene vrije heerlijkheid, gelijk in rang met Baar en Vianen, en deszelfs Heeren als onbeschermd door, maar ook onafhankelijk van de Geldersche Graven (19), een Inister, welken deze plaats, naar de gesteldheid van zaken in dien tijd, niet dan verscheiden eeuwen vroeger had kunnen bekomen (20).

(18) Het wortelwoord *dur*, hetwelk wij zoo wel in *Dorenweerd*, als in *Dorestat* en *Batavodurum* terug vinden, beteekent in onze oude landtaal *water*. Zie hierover de *Tegenw. Staat van Utrecht*, bl. 86. Het is waar, tegenwoordig wordt de naam dezer plaats veelal *Doorwerth* geschreven; in al de oude charters echter, geen uitgezonderd, leest men alleen van *Dorenweerd* of *Doreweerd*, voor welke spelling dus de woordafleiding, zoo wel als het gebruik, schijnt te pleiten.

(19) *Slichtenhorst*, tooneel, bladz. 112.

(20) Zie *W. A. van Spaen*, *vertoog over de Bannerheeren*, in de *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, deel I. bladz. 257.



In het jaar 1402 droeg ROBERT VAN DORENWEERD zijne heerlijkheid aan Hertog REINALD op en ontving dezelve weder van hem ten leen. Na dezen kwam Dorenweerd, door huwelijk, in het geslacht van WISCH en vervolgens in dat van HOMOET, in hetwelk de plaats bleef tot den jare 1500, toen MARIA VAN HOMOET die aan hare zuster MARGARETHA, weduwe van JOHAN VAN VOORST, en derzelve Zoon FREDERIK, opdroeg (21). Zeven jaren te voren had Hertog KAREL den burg Dorenweerd door vijftig voetknechten stormenderhand doen innemen, nadat hem een beleg van slechts negen dagen aanzienlijke kosten veroorzaakt had (22). In den jare 1558 ging Dorenweerd door huwelijk uit het geslacht van VAN VOORST in het grafelijk huis van SCHELLARD VAN OBBENDORP over. JOHAN SCHELLARD werd er mede beleend in den jare 1641. Hij verloor in 1646 zijne eerste vrouw, ANNA Gravinne VAN HOORNE, en drie jaren later, na een huwelijk van slechts weinige maanden, zijne tweede echtgenoot, DOROTHEA THERESIA VAN CELLE, en deed beiden in de kerk van het, in zijne heerlijkheid gelegen, dorp Heelsum begraven. Hij schijnt deze kerk, die alleen het koor van het oude vervallen kerkgebouw uitmaakte, bij die gelegenheid te hebben doen toemetselen, zoodat de godsdienstoefening in eene houten schuur of loods moest verrigt worden, maar werd weldra door het Hof van Gelderland genoodzaakt, haar te doen openen en in eenen bruikbaren staat te herstellen (23). Sedert was hij, gelijk naderhand zijn zoon JAN ALBRECHT, genoodzaakt, zijne bezittingen met vele schulden te bezwaren, onder anderen

(21) *Slichtenhorst*, tooneel, bladz. 113.

(22) Naar eene rekening van het jaar 1493.

(23) *Slichtenhorst*, tooneel, bl. 113, 114, vergel. *Landdags Besluit* van den 26 October 1650.

met 250,000 gulden ten behoeve van ANTON des Roomschen Rijks Grave van ALDENBURG, Vrijheer van Kniphuizen en Varel, die ook, in den jare 1677, met de heerlijkheid Dorenweerd beleend werd, nadat hem dezelve, naar het toenmalig landregt van Veluwe, bij verwin was toegewezen (24). Zijne kleindochter, CHARLOTTE SOPHIE, huwde in 1733 met WILLEM Grave BENTINK, Heer van Roon en Pendrecht, en overleed in hoogen ouderdom, in den jare 1799, de heerlijkheid Dorenweerd bij testament nalatende aan eenen harer kleinzonen, WILLIAM Grave BENTINK, wiens tweede zoon, GUSTAAF CHARLES Grave van ALDENBURG-BENTINK, de tegenwoordige eigenaar is.

Het regt van hooge heerlijkheid, met hoog en laag regtsgebied, gelijk wij zagen, van ouds aan Dorenweerd verbonden, is, tot op de verandering van zaken in het jaar 1794, aan deze plaats verbleven, terwijl zij, sedert de nieuwe inrigting van het bestuur ten platten lande, weder als een afzonderlijk schoutambt en heerlijkheid wordt aangemerkt. Haar omtrek wordt op  $3\frac{1}{2}$  uur gaans geschat, terwijl zij eene oppervlakte beslaat van meer dan 3000 bunders, waaronder ruim 300 bunders hooi- en weilanden, meer dan 420 bunders bouwland, 698 bunders eiken hakhout en bijna 1500 bunders heide en ongebouwde gronden gerekend worden. Het getal huizen bedraagt 48.

Zij, die genoeg vinden in de inrigting van een middel-euwsch gebouw, met hooge dikke muren uit eene breede gracht verrijzende, met eene groote steenen voorpoort, die over eene ruime plaats naar het blijkbaar tot verdediging bestemde hoofdgebouw leidt, dat met zijne holle weërgalmende zalen, met zijne lange gangen, met zijne

(24) Wat dit beteekende zie men bij *Schrassert ad reformationem Velaviae*, p. 177 seqq.

oude beeldtenissen uit wijd beroemde voorgelachten, ons menige riddersgeschiedenis voor den geest roept, en ons verplaatst, als het ware, in dien tijd van liefde, moed en trouw, maar ook van wreedheid, wraaklust en woest vermaak; zullen zich, op bekomen vergunning, de bezigtiging van het kasteel niet beklagen. Maar genoeg van eenen anderen aard zal men smaken, wanneer men in deszelfs naasten omtrek, hier onder het lommer van zware hoog opgaande boomen, daar langs allerlei bloeiende heesters, voortwandele, bij een bloemperk verwijlt, waar men, over het water, op het kasteel, en, langs hetzelfde, op vruchtbare weiden uitzielt, of bij een grasveldje, waar het geboomte zich verwijdert, om het gezicht tegen het gebergte te doen rusten.

Om zich verder op de beste wijze in het natuurlijk schoon der bergen en bosschen van Dorenweerd te verlustigen, kan men bij de herberg de hoogte opwandelen, langs den weg, die ons het eerst op Dorenweerd brengt, tot dat men komt bij eene plaats, waar deze weg door eenen anderen, die van Oosterbeek naar Heesum loopt, doorsneden wordt: deze plaats is ligt kenbaar aan eenen ouden lindeboom, die oudtijds eene op dezen kruisweg geplaatste kapel beschaduwde, en nog onder den naam van *de kappelleboom* bekend is. Van hier begeve men zich dan, langs een smal voetpad, door eene vallei, die, zich tot aan den Rijn uitstrekkende, over den boschachtigen voorgrond het heerlijkste uitzigt in de vlakke vruchtbare Betuwe biedt: tusschen aanzienlijke bergwanden, met welig kreupeelhout bedekt, daalt men aanmerkelijk af, en vindt geheel in de laagte, in een boschje van hoog opgaande boomen, door de hoogten tegen alle winden beschut, het bekoorlijkste lommer. Voorts kan men, langs breede wél aangelegde slingerpaden, over hoogten en laagten, onder het lommer

van dennen en beuken en eiken, en allerlei ander soort van hoog en laag geboomte, het Dorenweedsche gebergte, langs den Rijn, eenen geruimen tijd volgen; maar dan behoort men vooral te verwijlen bij eene plaats, onder den naam van *de fontein* bekend, waar, aan den voet eener steilte, het water in verbazende hoeveelheid uit den grond vloeit, en zich, op zeer korten afstand, tot viermalen toe, van eene aanmerkelijke hoogte, uit den eenen vijver in den anderen, en verder in den Rijn stort. Het is een regt indruk makend gezicht, van deze hoogte neder te zien in de waterrijke, hier en daar dicht belommerde, vallei, ingesloten door gebergten, die zich met hun vrolijk groen tot op den oever van de dicht voorbij stroomende rivier uitstrekken en deze hier als in eene kom schijnen te besluiten: jammer slechts, dat sedert eenige jaren dit waterwerk zeer in verval is en daardoor deze treffende partij een groot deel van haar schoon verloren heeft.

Hier dale men van de hoogte af naar den weg, die van Oosterbeek onder langs den berg naar Dorenweerd loopt, en begeve men zich, langs denzelfden, naar de zijde van het genoemde dorp terug, tot op de plaats, waar een beekje kabbelend van de hoogte vloeit, om zich niet ver van daar in den Rijn te storten. Deze plaats is bekend onder den naam van *het Gat van ter Aa*. Men bevindt zich dáár aan den voet van eenen berg, die, van den weg gezien, zijnen boomrijken kruin boven al de andere verheft, en, aan de zijde van Oosterbeek, de laatste is op Dorenweedschen grond. Deze hoogte is bekend onder den naam van **HUNESCHANS** en wordt ook wel **DUNESCHANS** geheeten. Op haren naar de rivier meest vooruitstekenden top heeft zij eene platte vlakte, die, omringd door zware aarden wallen en diepe drooge grachten, tot op den huidigen dag de duidelijkste blijken draagt, van een-

maal door menschenhanden tot eene verschansing, eene meer of min regelmatige plaats van verdediging, ingerigt te zijn. *Wanneer* dit geschied zij, is hoogst onzeker; echter heeft men genoegzamen grond om te vooronderstellen, dat het heeft plaats gehad in eenen vroegeren tijd, dan die, in welken men met geschiedkundige zekerheid iets aangaande den toestand en de lotgevallen van deze oorden bepalen kan. Dit werk schijnt namelijk afkomstig te zijn van eenen volksstam, die, eer Christendom en beschaving in deze gewesten zetelden, zich hier had neêrgeslagen, en in de oogen der volgende meer verfijnde bewoners als een geslacht van magtigen en reuzen werd ontzien en gevreesd. Daarom werden de gewrochten, die zij daarstelden en achterlieten, door die latere bewoners *reuzenbedden*, *reuzengraven*, *reuzenbergen*, *reuzenschansen*, of, in hunne taal, *hunebedden*, *hunebergen*, *huneschansen* genoemd (25), want geleerde schrijvers, die schier hun gansche leven aan oudheidkundige nasporingen wijdten, hebben opgemerkt, dat het woord *hune* hetzelfde beteekent als *reus*, *magtige*, *overste*, *heer* (26). Hiermede vervalt alzoo de meening, gemakshalve welligt, door velen aangekleefd, als of deze berg niet *Hune-* maar *Hunneschans* zou heeten en aan het volk der Hunnen zijne gedaante en

(25) De Hunebedden in Drenthe en elders zijn bekend; zoo ook de Hoenerberg en de Hoenerpoort te Nijmegen; eene hoogte, ook *Huneschans* genoemd, wordt mede aangetroffen bij het Uddelermeer op de Veluwe, niet ver van Harderwijk. Zie, over de eerstgenoemde, de *Verhandeling* van den geleerden *N. Westendorp*, bekroond door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en veel vermeerderd en verbeterd herdrukt te Groningen in 1822.

(26) Zie *Westendorp*, t. a. pl. bl. 6.

zijnen naam te danken hebben (27): trouwens, men weet met genoegzame zekerheid, dat de Hunnen, die, vooral in de tiende eeuw, ons werelddeel met hunne strooptogten verontrustten, en overal, waar zij den voet zetteden, de blijken hunner woestheid achterlieten, nimmer tot aan den Beneden-Rijn zijn doorgedrongen (28). Intusschen is het zeer wel mogelijk, dat deze zelfde plaats, door hare ligging voor eene verschansing zoo uitnemend geschikt, ook nog in lateren tijd, bij voorb. door eenen der Heeren van Dorenweerd, gebruikt zij geworden om eenen vijandelijken nabuur het afzakken van den stroom te beletten, en eene overlevering zegt, dat de onzen de Huneschans bezet hielden, om de Spanjaarden, toen die in 1629 de Veluwe afliepen, te stuiten. — Van het genoemde *Gat van ter Aa* nu leidt een rijweg, dien men, te voet zijnde, door een smal pad door het kreupelhout in te slaan, bekorten kan, naar boven. Verder voert, van den rijweg af, een breed wandelpad naar den vooruitstekenden boomrijken top aan de zijde der rivier. Met verbazing ziet de wandelaar van deze steilte, die de keten van heuvels, welke zich van hier tot Arnhem uitstrekt, beneden zich laat, bijna regt in den Rijn neder, en laat, aan deszelfs overzijde, met ware verrukking zijn oog weiden over de Betuwe, die, met hare velden en rijke beemden, met hare dijken en tallooze torens, in hare gansche uitgestrektheid vóór hem ligt, tot daar de Nijmeegsche hoogten, die de overblijfsels van den grijzen burg, een ander gedenkteeken van voorouderlijke onversaagdheid, torschen, het gezigt beperken.

(27) Zie *Slichtenhorst*, *Geld. Geschiedenissen*, bl. 48, en *Tegenw. Staat van Gelderland*, bl. 492 en 521.

(28) Verg. *Wagenaar*, *Vaderl. Historie*, deel II. bl. 117 en de *Aanmerking* daarop van den Heer van *Wijn* enz.



De Huneschans aan de boschzijde weder verlatende, en den rijweg over de hoogte vervolgende, ontdekt men welhaast het landhuis DUUNOOG, dat ons met zijnen breeden witten voorgevel reeds dicht bij Arnhem is in het oog gevallen; zich van verre als in de lucht zwevende voordoet, en, wanneer men van beneden tegen den berg opziet, bijna op den rand der steilte schijnt gebouwd. — Dit plaatsje, aan alle zijden door het Dorenweerdsche bosch ingesloten, werd, voor omstreeks vijftig jaren, door den Raadsheer BOMBLÉ VATEBENDER, als een boschje van eiken akkermaals-hout, van de domeinen des Veluwschen Kwartiers aangekocht en in den tegenwoordigen staat gebragt. Achter het huis heeft men een uitgebreid gezigt over de onregelmatig verspreide, grootere en kleinere, heuvels van het Dorenweerdsche bosch, achter welke de hooge muren van het kasteel even te voorschijn komen, een gezigt, dat niet nalaten zal, op zulken, die aan den aanblik van eenen bergachtigen grond niet gewoon zijn, eenen blijvenden indruk te maken; maar wij wagen het niet, te beschrijven, wat de verrukte wandelaar gevoelt, wanneer hij (met vergunning des eigenaars) het op deze hoogte gebouwde torentje beklimt en deszelfs plat dak betreedt, waar niets het vrije uitzigt belemmert, en zijn oog, den ganschen gezigteinder rondwarende, op ieder punt op verschillende wijze door het schoon der natuur getroffen wordt. Vóór het huis en uit hetzelfde ziet men den Rijn, van daar hij het Kleefsche en Eltensche gebergte verlaat, in tallooze kronkels voortstroomen, tot daar hij den voet van dezen berg bespoelt, zich nu eens achter het groen verschuilt, dan weder in al zijne pracht uit hetzelfde te voorschijn treedt, om zich met eene nieuwe bogt verder benedenwaarts te wenden. — Men kan van hier langs de steile, door fraai plantsoen beschaduwde, hier en daar

door kleine terrassen afgebroken helling dezer aanzienlijke hoogte, tot op den weg bij de rivier afdalen, en, langs deze, naar Dorenweerd terugkeeren.

Van Dorenweerd kunnen wij nu, langs twee verschillende wegen, op den Utrechtschen weg terug komen: wij kunnen ons namelijk, over den Dorenweerdschen berg, die, waar het bosch zulks niet belet, over welige graanvelden, heerlijke uitzigten in de Betuwe biedt, naar het dorp HEELSUM begeven, alwaar wij den grooten weg weder aantreffen; maar wij kunnen ook langs den weg, die naar Wolfhees leidt, op denzelfen terugkomen, om hem dan tot Heelsum en verder te volgen.

Door dit dorpje stroomt de beek, welke wij bij Wolfhees hebben zien ontspringen. Zij maakt aan deze zijde de grensscheiding tusschen de gemeenten Renkum en Dorenweerd uit. Het kerkje, waarvan wij reeds melding maakten, heeft eene allerbekoorlijkste ligging op eenen tamelijk hoogen dicht beplanten heuvel, en draagt nog de duidelijke kenmerken van zijne grootere uitgebreidheid in vorige dagen: het wordt op kosten van den eigenaar van Dorenweerd onderhouden, die ook den hervormden Predikant van het naburige Renkum, voor het waarnemen van de dienst in deze gemeente, bezoldigt. Het bevallig gelegen kerkhof werd door de Nederlandsche dichteresse KLEYN geb. OCKERSE in eene keurige elegie bezongen (29).

Even aan de overzijde van de beek, en dus op Renkumschen grond, bevindt zich de wind-papiermolen, waarvan wij reeds met een woord melding maakten (30): dezelve is, met nog eenige water-papiermolens, het eigendom van

(29) Zie hare *Oden en Elegien*, bladz. 104.

(30) Hier boven bladz. 8.

de gebroeders **PANIEROEK**, wier teregt beroemde fabriek-  
inrigtingen der beschouwing overwaardig zijn.

Van hier nu den grooten weg vervolgende, komt men,  
na een half uur gaans afgelegd te hebben, in het dorp  
**RENKUM**, hetwelk op eenen afstand van ruim  $2\frac{1}{2}$  uur  
gaans van Arnhem verwijderd is. Het is een geregeld ge-  
bouwd dorp, aan het hangen van den Wageningschen berg  
gelegen, aan de eene zijde door weiland, aan de andere  
door heerlijke graanvelden en vruchtbaar tabaksland omgeven.  
Men vindt er in *den vergulden Bok* een bekwaam logement.

Zoo ver de nasporingen der geschiedvorschers hebben  
kunnen reiken, wordt van Renkum, oudtijds onder den  
naam van *Redinchem* of *Redingen* bekend, het eerst  
melding gemaakt in eene oorkonde van den jare 997 (31),  
in welke Keizer **OTTO III.** zekeren giftbrief bevestigt van  
den jare 968, bij welchen Graaf **WICHMAN**, de stichter der  
abdij van Elten, aan dezelve de helft zijner inkomsten uit  
dit Redinchem, en meer andere goederen, schonk: deze  
**WICHMAN** voerde in de tiende eeuw het gebied in het  
graafschap Hameland, omtrent welks ligging en uitgestrekt-  
heid de schrijvers zeer verschillen, terwijl hij te Renkum,  
gelijk op meer andere plaatsen op de Veluwe, aanzienlijke  
eigendommen had. Zijne dochter **ADELA**, ons door de  
geschiedschrijvers als een gedrocht in menschelijke gedaante  
afgeschetst, die hare deugdzame zuster **LUITGARDIS** door  
vergift om het leven bragt en ook haren oudsten zoon deed  
vermoorden, had zich tegen vrome giften van haren vader

(31) Deze brief is dezelfde, welke ons hier vóór bl. 13 reeds  
is voorgekomen: zie denzelven bij *Bondam*, t. a. p. afd. I. bl.  
72. Zie ook ald. bl. 76 noot pp., en *Van Spaen*, *Inleiding*  
*tot de Hist. van Gelderland*, deel I. vooral bl. 32-37, 62 en  
63, en deel IV. bl. 144-146.

gewelddadig durven verzetten en daardoor aanleiding gegeven, dat de Keizer die bevestigde. Zij had tot haren eersten man *IMADUS*, *IMODUS* of *IMED*, die toenmaals over een groot gedeelte van de Veluwe het bewind voerde, en zich, volgens de gewoonte van dien tijd (32), naar een slot of woonplaats, hetwelk hij in of bij het tegenwoordige Renkum had, *Graaf van Redinchem* noemde; hij was uit een edel geslacht in het sicht Utrecht oorspronkelijk, zijne voorouders hadden zich door hunnen moed en hunne vaderlandsliefde beroemd gemaakt, en hij was erfgenaam van derzelve deugden (33). Het was dit slot der oude Graven van Redinchem, dat naderhand bewoond werd door Graaf *BALDERIK*, den tweeden echtgenoot van *ADELA*, met wien zij reeds vóór dat huwelijk al te gemeenzaam verkeerd, en om wiens wil zij haren zoon vermoord en veel andere gruwelen gepleegd had. Van de bovenzaal van dit slot deed *BALDERIK* eens, terwijl hij de aangename ligging en de vruchtbaarheid der landstreek beschouwde, deze verwatene woorden hooren: »Niets kan mijne grootheid evenaren: de voorbijvlietende Rijn geeft mij een verrukkelijk gezicht en de omliggende velden verschaffen mij overvloed van alles: zelfs de Almagt der Godheid kan mij niet van deze hoogte ter neder storten!» Weldra ondervond hij het tegendeel; want, nadat hij, op aanstoken zijner goddelooze echtgenoot, eenen verraderlijken moord gepleegd had, moesten beiden, tot aan hunnen dood toe, ja zelfs nog in het graf, allerlei vervolging, smaadheden en vernedering verduren (34). — De wederhelft der inkomsten

(32) *Van Spaen*, t. a. p., deel I. bl. 263.

(33) *Van Spaen*, t. a. p., deel I. bl. 121-124. *Pontanus* l. l. V. p. 79.

(34) *Van Spaen*, t. a. p. bl. 140-145; deze geleerde schrijver vermoedt, hoewel, naar het schijnt, zonder anderen grond, dan

van Renkum werd, in het jaar 1031, door MEINWERK, den zoon van IMODUS en ADELA, die Bisschop was van Paderborn, aan het door hem gestichte klooster Abdinkhof in Westfalen geschonken (35).

Een beeld der heilige Maagd, op eene wonderbare wijze (naar men zeide) hier uit den hemel nedergedaald, gaf, in 1380, aanleiding tot het oprigten eener kapél, in welke zich hetzelfde sedert onderscheidde, door veel teekenen en wonderen, die het aan eenen grooten toeloop van volk, van alle oorden herwaarts vloeiende, verrigtte; en, toen dit Godshuis in aanzien nog vermeerderde, door een stuk van het heilige kruis en van den doornen kroon, in 1401, uit bijzondere gunst, door den Koning van Frankrijk herwaarts gezonden, stichtte Hertog REINALD IV. hier, in den jare 1415, een nonnen-klooster van de Augustijner orde, dat, met groote goederen bedeed, tot op den tijd der hervorming toe, onder de geestelijke gestichten dezes lands, in groot aanzien is geweest (36). Toen echter vervielen de goederen van dit klooster, even gelijk die van Mariëndaal en andere, aan de domeinen dezes Kwartiers, en toen naderhand van tijd tot tijd eenige gedeelten van

de nabijheid van Renkum (*t. a. pl.* deel I. bl. 121 en deel IV. bl. 169), dat Dorenweerd dit slot of verblijf der oude Graven van Redinchem geweest zij. — De hier aangevoerde trekken uit het leven van ADELA, IMAD en BALDERIK zijn bevallig ingekleed door den heer P. Louwerse, in zijne *Herinneringen van een reisje door Gelderland*, geplaatst in de *Vaderl. Letteroefeningen*, 1828, No. VII.

(35) *Bondam*, *t. a. p.* afd. I. bl. 107, 108, 128, 129 en aldaar de aantekeningen.

(36) *Kerkelijke Oudheden der Vereenigde Provinciën*, deel II. bl. 406-408.

1835. 11. 11. 1835

dezelve verkocht zijn geworden, heeft deze splitsing onder anderen de tegenwoordige landgoederen De Beken en Kortenburg doen ontstaan.

Het landgoed DE BEKEN ligt noordwaarts van het dorp Renkum, op eenigen afstand van den grooten weg door dat dorp. Aanzienlijke kloostergoederen, in den jare 1682, door de Staten des Veluwschen Kwartiers, verkocht zijnde aan VROUWE S. P. VAN ESSEN, weduwe van den Luitenant-Admiraal VAN GENDT, kwamen naderhand door huwelijk in het Vriesche geslacht THOE SCHWARZENBURG-HOHELANDSBERG, en toen zij vervolgens, in den jare 1791, bij gedeelten geveild werden, heeft de heer CORNELIS MUNTER verscheiden van deze gedeelten aangekocht en hereenigd; hij vergrootte die naderhand nog aanmerkelijk, door aankoop van andere daar omstreeks gelegene landerijen, en stelde alzoo een landgoed daar, dat, op eene aanzienlijke uitgestrektheid, de bekoorlijkste verscheidenheid van graanvelden en heidegrond, weilanden en boomgewas vertoont. Drie groote loopende beken, van welke deze plaats haren tegenwoordigen naam ontleent, bespoelen dezelve en stroomen door eene vruchtbare vallei, door boschrijke heuvels ingesloten; eene dier beken, de waterrijkste en snelvlietendste van allen, die des zomers nimmer uitdroogt, en bij de strengste vorst niet befrist, brengt eenen oliemolen in beweging, terwijl de overige verschillende papiermolens drijven.

De naam van KORTENBURG komt reeds op eene oude lijst der Renkumsche kloostergoederen voor (37). In het jaar 1639 werden twee boeren erven, die dezen naam droegen, door de Staten des Veluwschen Kwartiers, verkocht aan Jonkheer WILLEM VAN RAESFELDT, die deze

(37) Zie *Kerkelijke Oudheden der Vereenigde Provinciën*, deel II. bl. 407.



bezitting vervolgens, door aanzienlijke gedeelten der aangrenzende dominiale heedvelden aan te koopen, of in erfpacht te nemen, aanmerkelijk vergrootte. Naderhand kwam Kortenburg in het geslacht van VAN LAWYCK, en behoort thans aan de erfgenamen van wijlen den heer PAUL MATTHIAS THOMAS. — In zijne tegenwoordige uitgestrektheid ligt dit landgoed ter weerszijde van den Utrechtschen weg, die het scheidt in twee ongelijke deelen, van welke het grootste, noordwaarts van dien weg, op den Wageningschen berg gelegen is. Schuins tegen over de herberg *den vergulden Bok* ligt het huis, dat nog menig kenmerk van zijnen ouden bouwtrant draagt, aan het hangen van eenen berg, op geringen afstand van den grooten weg, op welken het over eene weide uitziet. Achter het huis bevindt zich een uitgestrekt dennen bosch, voor een gedeelte in den, daartoe door behoorlijke bewerking voorbereiden, heidegrond aangelegd, gedeeltelijk ook ontstaan uit zaad, onregelmatig in de zandduinen en op de heide uitgestrooid, waardoor alzoo niet alleen deze gansche streek een veel vrolijker aanzien heeft bekomen, maar ook het gevaar, dat hier uit zandverstuiving te vreezen was, voorgekomen is. Hier en daar is dit bosch, dat meest aan den laatst voorgaanden eigenaar zijn bestaan te danken heeft, reeds zoodanig aan de vruchtbaarmaking van den grond bevorderlijk geweest, dat men dien tot bouwland heeft kunnen aanleggen, zoodat nu welige graanvelden prijken, waar men vroeger alleen den ondankbaarsten bodem waande te aanschouwen. — Maar bevalliger wandeling levert dat gedeelte van dit landgoed op, hetwelk zich, aan de zuidzijde van den grooten weg, tot aan en langs den Rijn uitstrekt. Menigvuldige paden slingeren, nu rijzende dan dalende, langs de afhelling van den berg, terwijl het lage houtgewas doorgaans een onbeperkt uitzigt vergunt, langs

de vrolijk groene glooijing der heuvels, op het bevallig gelegene dorp, en, naar den overkant van de rivier, over de gansche Betuwe en hare verrukkelijke landsdouw.

Deze wandeling hangt te zamen met die over den meer westelijk gelegen, eigenlijk zoogenoemden, WAGENING-SCHEN BERG, die het eigendom is van den Baron F. G. VAN LYNDEN VAN HEMMEN, Voorzitter van den Hoogen Raad van Adel, en zich langs den Rijn tot aan de poort van Wageningen uitstrekt. Verrukkelijk is hier bovenal het nitzigt, zoo over de rivier, wier loop men met het oog verscheiden uren ver kan volgen, als langs de wél beplante glooijing der hoogten, tot daár, waar, aan de eene zijde, de hooge Tafelberg en de toren van Reenen, en, aan den anderen kant, de Dorenweerdsche bergen het gezigt bepalen. Zacht en bevallig ligt het nederige Renkum aan den voet van den berg; maar trotsch en indrukmakend is het gezigt der Betuwe, op wier vruchtbare beemden, bezaaid met dorpen en gehuchten, de wandelaar, van deze hoogte, als op een rijk gestoffeerd kleed, dat voor zijne voeten uitgespreid ligt, nederziet. — Heerlijk en verheven is het uitzigt, hetwelk de Westerbouwing, de Duunoog en de Huneschans opleveren: hier geniet men hetzelfde, onafgebroken, bijna een half uur lang; maar in zoo talloos vele verscheidenheden, als het wandelpad, dat langs den rand der hoogte slingert, kronkelingen heeft.

Eenige sporen van muurwerk en grondslagen van lang verwoeste gebouwen, uit de grijze oudheid afkomstig, welke alnog op dezen berg, regt tegen over het Lexkes veer, worden aangetroffen, kunnen wij hier niet onopgemerkt laten. Zij zijn het overblijfsel van eene kerk, die, van de vroegste tijden af, toen de duisternis des heidendoms nog nauwelijks deze gewesten had verlaten, voor een groot gedeelte van de bewoners der Betuwe tot eene godsdienstige

vergaderplaats strekte. Zij werd, met de omliggende woningen, *Oud-Wageningen* genoemd. Maar toen men ook aan den voet van den berg huizen begon te bouwen, ontstond daar weldra een aanzienlijk dorp, hetwelk in den jare 1265, door Graaf otto III, onder den naam van *Nieuw-Wageningen* met stads geregtigheden begiftigd werd, terwijl de kerk op den berg bij het beleg van den jare 1480 afbrandde (38).

(38) Zie *Bondam*, t. a. p. aff. III. bl. 559-561, en aldaar de noot d. Ook *Slichtenhorst*, *Tooneel des Lands van Gelder*, bl. 104.